

GEÇ ANTİK ÇAĞ-ERKEN HİRİSTİYAN SANATINDA FİLOZOF İSA FİGÜRLERİ

Ferda BARUT KEMİRTLEK¹

Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, ferdabarut(@)anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7568-8431

Barut Kemirtlek, Ferda. "Geç Antik Çağ-Erken Hıristiyan Sanatı'nda Filozof İsa Figürleri". idil, 77 (2021 Ocak): s. 164–175. doi: 10.7816/idil-10-77-12

ÖZ

Geç Antik Çağ-Erken Hıristiyan Sanatı büyük oranda antik Yunan kültürüyle beslenen Roma toplumunun Hıristiyanlığa geçiş sürecinde üretilmiş sanatın kendine özgü içerik ve üsluplarını ifade eder. Sınırların kesin çizgilerle ayrılmadığı ve Hıristiyan ikonografisinin henüz tektipleşmediği bu geçiş döneminde pagan unsurlar Hıristiyan anlatıya dâhil olur ya da Hıristiyanların ihtiyaç duyduğu görsel ifade biçimleri pagan anlatıya eklenir. III. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar devam eden bu süreç pagan kültürün Hıristiyanlığın içinde erimesiyle sona erer. Hıristiyanlık içerik ve gösterge anlamında kendi söylemini inşa ettikten sonra; Hıristiyan ikonografisinde nadiren rastlanan kişileştirmeler ve bazı sahnelerin artık köken bağları doğrudan kurulamayacak kadar geride kalmış mitolojik öncülleri dışında pagan unsurlara rastlanmaz.

Antik kültürün saygınlık göstergelerinden biri olan filozof imgesi bu dönemde İsa betimlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Antik toplumda yüceltilen ahlâk, kültür, eğitim ve felsefe konuları birbiriyle ilişkili düşünülürdü. Erdemlere haiz olan filozof figürü eğitimi tamamlamış, kendine hâkim olan bilge kişidir; davranışları, yaşam biçimi ve verdiği derslerle etrafındakilere yol gösteren bir öğretmendir. Bu algıyla ilişkili olarak, Geç Antik Çağ-Erken Hıristiyan Sanatı'nda özellikle sarkofağ betimlerinde görülen İsa figürleri kişiyi yaşamda ve ölümden sonra hakikatin bilgisine ulaştırılan filozof/öğretmen imgesiyle verilmiştir.

Geç Antik Çağ'ın sonlarına doğru Hıristiyan teolojisinin kendi alanını ve dilini yaratmasıyla birlikte erdemli yaşam ile felsefe arasında kurulan özdeşlik terk edildiğinde, felsefe önemini yitirir; hatta Hıristiyanlara göre teolojiye karşıt bir alanı tanımlamaya başlar. Filozof imgesini antik Yunanlılarla, dolayısıyla pagan ve inançsız olmakla özdeşleştirenler için bu görünüm Hıristiyanların kullanımı açısından uygunsuz bulunmaktadır. Antik toplumda saygın bulunan filozof imgesinin değerini yitirmesiyle birlikte filozof betimli İsa figürleri de temsillerden kaybolur.

Anahtar Kelimeler: Geç Antik Çağ, Erken Hıristiyan sanatı, ikonografi, Filozof İsa.

Makale Bilgisi:

Geliş: 19 Kasım 2020

Düzeltilme: 14 Aralık 2020

Kabul: 27 Aralık 2020

Giriş

Geç Antik Çağ-Erken Hıristiyan Sanatı, III. yüzyıldan VI. yüzyıla dek uzanan zaman aralığında antik Yunan ve Roma toplumlarına ait klasik kültürün yerini giderek Hıristiyanlık söylem ve estetiğine bıraktığı bir dönemin sanatını ifade eder. Bu dönemde Roma İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi ve toplumsal dönüşümün izleri sanata da yansır. Bu geçiş döneminde üslup ve teknik klasik geleneği takip eder ancak içerik değişmektedir. Antik Roma'nın senkretik inançları yerini giderek Hıristiyan dogmalarına bırakır. Ölümsüzlük arayışı, erdemlerin yüceltilmesi gibi konulara vurgu sabit kalmakla beraber bu konuların yazılı ve görsel ifadeleri kaynağını artık Antik Çağ'da olduğu gibi felsefe, edebiyat ve mitolojiden değil, Hıristiyanlığın kutsal metinlerinden almaktadır.

Hıristiyan ikonografisi yeni inancın görsel retorikidir. Önce sarkofag, katakomp ve duvar resimlerinde görülmeye başlanan tasvirler; ikonalar, el yazmaları ve mozaiklerde de uygulanır. IV. yüzyılın ilk yarısında I. Constantinus'un (324-337) Hıristiyan inancını destekleyen bir dizi uygulamasının ardından Hıristiyan mimarisi ve sanatı hızla yayılır.

Hıristiyanlığın İmparatorluk içindeki yükselişi pagan imparator İülianus Apostata'nın¹ (360/361-363) başa geçmesiyle IV. yüzyılın ikinci yarısında kısa bir dönem kesintiye uğrar. Doğuda İülianus'un emriyle, batıda ise Nicomachi ve Symmachi ailelerinin desteğiyle pagan tapınaklar yeniden açılır. Bu dönem klasik sanatın kendi repertuarıyla birlikte yeniden yükselişine sahne olur (Weitzmann, 1979: xix). Ancak İustinianos (527-565) dönemi ile birlikte bu durum bir daha tekrarlanmamak üzere son bulacaktır.²

Antik Çağ Sanatı'nın bazı mimari ve ikonografik öğelerinin kullanımı, günümüze gelebilmiş ilk örnekleri II. yüzyıl sonu-III. yüzyıl başına tarihlenen Erken Hıristiyan Sanatı'nda da devam eder. Çalışmanın konusu olan filozof/öğretmen tiplmesi³ erken dönem İsa tasvirlerinde iyi çoban ve imparator tiplmeleri ile birlikte klasik kültürde ilişkilendirildikleri sıfatlarla çağrışımlı olarak yer bulmuştur. Hıristiyanlık, İmparatorluk eliti tarafından desteklenmeye, iyi örgütlenmiş bir bürokrasi inşa etmeye ve imparatorluk törenlerinden esinlenmiş bir ayin düzeni oluşturmaya başladıktan sonra ise; İsa imgeleri filozof/öğretmen betimlerinden imparator figürüne evrilir. İsa artık sandalyesinde oturan bir öğretmen değil, tahtında oturan bir imparator görünümündedir (Weitzmann, 1979: xx). Orta Bizans Dönemi'nden başlayarak Hıristiyan Sanatı'nda kullanımdan kalkan bu tiplmeler içinde uzun süre yaşamaya devam eden imparator betimleri olmuştur.

Bu makalede Erken Hıristiyan Sanatı'nda filozof İsa figürlerinin yer aldığı eserler, köken ve süreklilik ilişkisi açısından incelenmiştir. Geç Antik Çağ'da dönüşen toplumsal yapının sanat eserleri üzerindeki etkisini bu açıdan değerlendirebilmek için inceleme kapsamında yanıt aranan bazı sorular şunlardır: Roma toplumunda filozof algısı nasıldı? Bu algı Roma Sanatı'nda filozof imgelerine nasıl yansdı? Roma toplumunun felsefe geleneği Hıristiyanlığı nasıl etkiledi? Erken Dönem Hıristiyan teologları Antik Çağ felsefesine nasıl bakıyorlardı? Erken Hıristiyanlık Dönemi eserlerinde filozof İsa imgesi hangi bağlam ve işlevde kullanıldı? Bu imgelerin tercihinde İsa ile filozof arasında kurulan özdeşliğin Hıristiyan kimlik inşasındaki yeri nedir?

Roma Toplumunda Filozof Algısı ve Roma Sanatı'nda Filozof İmgeleri

Arkeolojik kalıntılardan ve dönem kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla Geç Antik Çağ-Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde Akdeniz ve çevresindeki yerleşimler antik Roma kültürünün etkisi altında kalmış, Roma'nın kültürel ve toplumsal kodlarını büyük oranda benimsemiştir. Roma kanunlarını, devlet düzenini ve dönem kaynaklarını incelediğimizde bu kodların maddi ve mânevî açıdan güçlü ve dengeli olmak üzerine kurgulandığını görmekteyiz. Antik

¹ İktidara gelene dek Hıristiyan gibi görünüp iktidara geldikten sonra pagan inancı destekleyen Bizans İmparatoru İülianus, kilise tarihinde "apostata/dönek" olarak adlandırılır. Kapatılan tapınakların açılması, kült törenlerinin yeniden başlatılması gibi pagan kültürü canlandırmak üzere giriştiği bir dizi uygulama Hıristiyanlar arasında büyük tepki yaratan İülianus, Hıristiyanların eğitim alanında görev almasını yasaklayarak klasik kültürün yeniden canlanmasını sağlamak istemiş ancak Sasanilerle yaptığı savaşta ölünce girişimleri yarıda kalmıştır. Başlattığı uygulamalar halk arasında klasik kültüre karşı bir tepki yarattığı için ölümünden sonra felsefe ve edebiyat gibi antik Yunan kültürünün pagan unsurları eğitim ve kültür alanında silinmeye çalışılmıştır (Bauer, 2014: 52-53; Urbano, 2014: 187).

² İustinianos (527-565) Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyan kimliğini güçlendirmek adına hukuktan sanata pek çok alanda etkili uygulamalar başlatmıştır. Bir yandan İmparatorluğun farklı bölgelerinde kilise ve manastırlar inşa ettirirken diğer yandan klasik kültürle bağları koparmak için 529'da Atina Felsefe Okulu'nu kapatır (Watts, 2004: 168). Klasik kültürün Hıristiyan gelenek ile bir arada yaşadığı dönemde, IV-V. yüzyıllar arasında yaşamış Kapadokyalı Kilise Babaları Caeserialı Basileos ve Nazianzuslu Gregorios da bu okulda eğitim görmüşlerdi.

³ Bu çalışmada incelenen filozof İsa figürleri iki gruba ayrılmaktadır. İlk grupta İsa'nın dinleyicilerine konuşan bir filozof/öğretmen gibi betimlendiği örnekler yer alır. İkinci grupta ise İsa'nın felsefe veya eğitimle doğrudan ilgisi olmayan sahnelerde giysi ve beden dili açısından filozof çağrışımlı tasvir edildiği örnekler bulunur. Makalede; İsa'nın ilk grupta yer alan tasvirleri, filozof/öğretmen imgesi üzerinden doğrudan bir vasa ve o vasıfla ilgili pratiklere işaret ettikleri için 'filozof İsa betimleri'; dâhil olduğu farklı olaylarda filozof imajıyla yer aldığı ikinci grupta yer alan tasvirleri ise 'filozof betimli İsa figürleri' olarak tanımlanmıştır.

Roma'da ve etkisi altındaki toplumlarda devletin bekası her şeyden önce gelir ve devletin yapıtaşları oldukları için ailenin ve bireyin dengesi ve uyumu gözetilmektedir. Roma toplumunda iyi bir aileden gelmek ve iyi eğitim almak, toplumsal statü ve saygınlık açısından gereklidir. İyi aileden gelmek; köklü soyağacına sahip olmakla ve yine saygın bir aileye mensup, statüsü yüksek bir kişiyle yapılan evlilikle mümkündür. Ancak toplumsal statü için iyi bir aileden gelmek tek başına yeterli değildir; bu özelliklerin iyi bir eğitimle tamamlanması beklenir. İyi ailelerden gelme eşraf ile onlardan aşağıda olanlar arasında aşılmaz bir toplumsal ayırım bulunduğu inancı, Roma toplumunun temel olgusudur. Roma döneminin en önemli evrimi, ahlâk eğitiminin ve kültürün bu ayırımı olumlamak üzere harekete geçirilmesidir. Üst sınıflar bir kültür ve hayat tarzıyla kendilerinden aşağıda olanlardan farklılaşmaya çalışmaktadırlar (Brown, 2006: 256).

Roma toplumunda eğitim, kültür ve ahlâk birlikte düşünülürdü. Eğitim; hem kişinin saygınlık kazanmasını, meslek edinmesini ve hatta siyasi arenada kendisine yer bulmasını mümkün kılmak üzere ikna edici akıl yürütme ve etkili hitabet tekniklerini kullanmak gibi teknik; hem de kendine hâkim olacak davranışsal güce erişmek gibi ahlâki donanımları edinmesine yönelik bir uygulamadır. Bu donanımı sağlayacak disiplinlerin başında ise felsefe ve retorik eğitimi gelir.⁴

Antik dünyada Akdeniz'in neredeyse tamamında etkili olan Roma coğrafyasında verilen eğitimin içeriğini, malzemesini, yöntemini ve ölçütlerini; büyük oranda antik Yunan edebiyatı, retorisi, felsefesi ve dili belirliyordu. Bu anlamda Hıristiyan olsun olmasın eğitim alan herkes bir şekilde antik Yunan kültürüyle karşılaşılıyordu. Bu kültürün temelinde yatan felsefe, Roma toplumunda Yunanlılarda olduğu kadar merkezi olmamakla birlikte; felsefeden anlamak entelektüellere has bir özellik olarak görüldüğü ve entelektüellik eğitimle özdeşleştirildiği için, toplumsal statü açısından itibarlı bir durumdu.

Antik Yunan kültürünü benimseyen ve sürdüren Roma aristokrasininin toplumsal ve kültürel harcı *paideia*,⁵ onun görsel ifadesi de entelektüel görünümüdür. Antik Yunan geleneğinde yaşama kültürü açısından olumlanan ve eğitimle ilişkilendirilen filozof figürü Roma elitleri arasında da benzer biçimde yerini aldı. Gerçek yaşamda aksi örnekler mevcut olmakla birlikte, IV. yüzyılda Roma toplumunda filozof; kimseye bağımlı olmadığı düşünülen, çıkar ilişkilerinden azade; güç, itibar, mal mülk peşinde koşmayan; eğer bir şekilde zenginlik, güç ve mevki sahibi olmuşsa da bunun özgürlüğünü etkilemesine izin vermeyen; kendine hâkim, ihtiraslarından arınmış ve erdemli bir figürdür (Brown, 1992: 63).

Antik Çağ'da felsefeden anlamak ve felsefe yapmakla bir arada düşünülen entelektüelliğe verilen değer, Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemde de belli çevrelerde geçerliliğini korumuştur. III. yüzyılın sonuna gelindiğinde, antik dünyanın hem Hıristiyan hem de Hıristiyan olmayan entelektüellerinin bir kısmı tarafından felsefe, derin düşünme ve düşünceleriyle uyumlu hareket etme anlamında doğru yaşamın yordamı olarak algılanmaktadır.

Antik Roma toplumunda sanat; toplumsal statü ve gücü sergilemenin önemli araçlarından biridir. Bu anlamda hem devletin hem de elitin kamusal alanda görünürlüğüne hizmet eden Roma Sanatı, estetik bir değer yaratmanın yanı sıra imaj oluşturma/yansıtma işlevi de taşır. Kişisel imajın sergilendiği sanat eserleri; başta takı, giysi, pyksis gibi taşınabilir objeler ve sarkofağlar olmak üzere; konutlarda yer alan mozaikler, heykeller, anma levhaları gibi oldukça farklı türlerde karşımıza çıkar. Bu imajlar aracılığıyla kişinin karakteri, eğitimi ve gücü ile ilgili bir bağlam yaratılır. Bu eserlerde tercih edilen betimlerden anlaşıldığı kadarıyla; eğitilmiş olan veya bu imajı yaratmak isteyen kesimin kullandığı imgeler; siyasi, askeri, maddi gücün imgelerinden daha kıymetli bulunmuştur. Kişiye kattığı manevi değerler dışında, statü belirlemedeki rolü nedeniyle de eğitime ayrıca değer veren Roma toplumunda eğitimin felsefeyle ilişkilendirilmesi; Roma Sanatı'nda eğitilmiş, kültürlü ve ahlâklı kişinin temsili olarak filozof betimlerinin kullanılmasına yol açmıştır.

Görsel retorik dil olan ikonografide jest, mimik, giysi ve aksesuarlar; ait oldukları veya ilişkilendirildikleri kişiyle ilgili bilgi verme ve/veya algıyı yönlendirme bağlamında toplumsal cinsiyet, sınıfsal konum, meslek ve dünya görüşü hakkında bildirimde bulunan güçlü önermelerdir. Bu nedenle, toplumsal tabakanın alt kesimlerinde yer alanların üst kesimde yer alanlara öykünerek kimlik inşasında bu sınıfa ait göstergeleri kullanmaları tüm toplumlarda tarih boyunca yaygın bir uygulama olagelmıştır. Benzer şekilde, Roma aristokrasisinde eğitilmiş insanla özdeşleştirilen ve çoğunlukla üst sınıfa ait sarkofağ ve katakomplarda kullanılan filozof/öğretmen imgesinin; bu imge üzerinden bir imaj

⁴ Eğitim hakkındaki bu vurguya rağmen iyi eğitim almak İmparatorluğun tamamında görülen bir durum değildir ve yerel üst düzey yöneticiler arasında dâhi okuma yazma bilmeyenlere rastlanmaktadır (Brown, 1992: 37).

⁵ *Paideia*, antik Yunan kültüründe insanı erdem ve bilgi anlamında donatmak üzere uygulanan eğitim yöntemleri ve içeriğinin tamamını içeren bütüncül bir kavrayıştır. Beden eğitimi, retorik, edebiyat, müzik, matematik, doğa bilimleri, tarih ve felsefe; *paideia* kapsamına giren konulardır. Roma toplumunda bu eğitime *humanitas* ya da *cultura animi* adı verilir (Angheliescu vd. 2017: 440).

yaratma çabasında olan sarkofag sahipleri veya aileleri tarafından olanaklar elverdiğince kullanıldığını varsaymak mümkündür.⁶

Bu bağlamda Roma toplumunda saygın bir yeri olan filozoflara atfedilen birtakım fiziksel özellikler kültürlü olmanın alameti olarak sanatın görsel repertuarına dâhil edilmiştir. Filozof/öğretmen tiplemesinin göstergeleri ve bu tipe yüklenen olumlu anlamlar ikonografik öğelerden anlaşılabilir gibi, bunların Antik Çağ yazarlarının metinlerinde de referansları vardır.⁷

Roma Sanatı'nda filozof betimli figürler ağırlıklı olarak erkektir.⁸ Tipleminin klasik versiyonunda sakallı,⁹ *pallium*¹⁰ ve *tunik* giyimli; elinde kitap, rulo, kodeks ve/veya değnek tutmakta olan bir figür; oturur veya ayakta durur vaziyetteyken okuma, düşünme veya söylev verme/konuşma halinde betimlenir. Figür yalnız olabildiği gibi etrafında insanlar ya da ilham perileri veya erdemlerin kişileştirimleriyle çevrili olarak da betimlenebilir. Pagan sarkofaglarındaki filozof figürü¹¹ gömülü olan kişiyi temsil eder; kimi örneklerde bu kişiyi çevreleyen figürlerde de filozoflara atfedilen giysi/sakal kodlarının kullanıldığı görülür (Resim 1). Hıristiyan sarkofaglarında rastlanan filozof figürü¹² ise İsa'yı, sarkofagda yer alan sahnelerdeki diğer figürleri ve/veya sarkofagda gömülü olan kişiyi betimlerken kullanılır (Resim 2). Filozof/öğretmen betimleri sarkofaglar dışında katakomplar ve taşınabilir objelerde de resmedilmiştir¹³ (Resim 3).

Resim 1. Pullius Peregrinus Sarkofağı, Torlonia Müzesi, 240-260.

Sarkofağın merkezinde yer alan filozof betimli Yüzbaşı Pullius Peregrinus, etrafında bir grup filozofla ve karşısında eşi olduğu düşünülen bir kadınla birlikte tasvir edilmiştir (Urbano, 2016: 36, fig. 2).

⁶ III. yüzyıldan başlayarak sarkofaglarda betimlenen erkek elitlerin, *toga* yerine *pallium* giyimli olduğu görülür. İktidara dayalı saygınlık göstergelerinin yerini eğitimi olmaya dayalı pratik ve değerlere bıraktığı bu tasvirler, Geç Antik Çağ ikonografisinde bir dönüm noktasıdır. Sarkofag betimleri, kişinin yaşamı sona erdikten sonra da kamusal alanda hatırasını yaşatmaya devam eder. Bu döneme tarihlenen sarkofag betimlerinden anlaşıldığı üzere; erk sahipleri için, kendilerini antik Yunan tarzı eğitim almış olduklarını gösterecek şekilde sunmak oldukça önemli bir unsur haline gelmiştir (Urbano, 2014: 179; Zanker, 1995: 206, 270.)

⁷ Aralarında Samsatlı Lucianus (y.125-180) ve Tertullianus (y.150-220) metinlerinin de bulunduğu dönemin yazılı referansları ile filozof betimli kişilere ait sarkofag örnekleri için bkz. Urbano, 2016: 30, 35, fig. 1, 36, fig. 2, 37, fig. 3; Urbano, 2018: 27, fig. 8.

⁸ Filozof betimi erkekler için kullanılmış olmakla beraber tiplemenin kadın figürler için kullanıldığı örneklerle de nadiren rastlanır. Vatikan Müzesi Pio Cristiano Koleksiyonu'nda bulunan, IV. yüzyıla tarihlenen ve dönemin dini figürleri arasında olduğu düşünülen Crispina adlı kadına ait Crispina Sarkofağı bu tür bir örnektir. Sarkofag hakkında bilgi ve görsel için bkz. Schaefer, 2013: 196, fig. 4.4.

⁹ Sakallı bilge adam tiplemesi antik Yunan heykellerinde M.Ö. V. yüzyılda görülmeye başlanır, M.Ö. IV. yüzyılda mezar stellerinde kullanımı yaygın hale gelir (Breckenridge, 1979: 292).

¹⁰ Latince *pallium*, Yunanca *tribōn* olarak adlandırılan giysi, Antik Çağ'da olgunluk, erdem ve bilgelikle ilişkilendirilir; bu nedenle felsefe ve hitabet eğitimiyle uğraşan kişilerin giysisi olarak görüldü. Bu yakıştırmada erdemli insanın timsali olarak ünü kendi dönemini de aşan Sokrates'in, öğrencisi Platon'un diyaloglarında aktarılan *tribōn* en önemli referanstır. Mal, mülk, şöhret gibi erdemsiz hazların her türünü reddeden Kinikler başta olmak üzere; Helenistik Dönem'de etkin olan felsefe okullarının öğrencileri de bu giysiyi benimsediler (Urbano, 2013: 213, 216). *Pallium/tribōn*; entelektüel uğraşlar, kanaatkârlık ve dolayısıyla erdemle ilişkilendirildiği bu ilk örneklerin etkisiyle, onu giyen kişinin eğitimi olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilir oldu (Zanker, 1995: 282).

¹¹ Filozof betimli pagan sarkofag örnekleri için bkz. Urbano, 2016: 35, fig. 1; 36, fig. 2.

¹² İçinde gömülü olan kişinin filozof olarak betimlendiği Hıristiyan sarkofag örnekleri için bkz. Urbano, 2016: 37, fig. 3; İsa'nın filozof olarak betimlendiği sarkofag örnekleri için bkz. Urbano, 2016: 38, fig. 4; Elsner, 2011: fig. 11.3, fig. 11.4.

¹³ Katakomp resimleri için bkz. Urbano, 2016: 27; Wilpert, 1903: fig. 126, 148, 155, 170, 177, 193. Taşınabilir objeler için bkz. Clair, 1978: 5-27; Elbern, 1979: 597, fig. 86; Frazer, 1979: 527, Katalog No. 472.

Resim 2. Santa Maria Antiqua Sarkofağı, Roma, 260-270.

Pagan ve Hıristiyan temaların birlikte yer aldığı sarkofağın merkezinde eğitimi olmanın (*paideia*) simgesi okuyan erkek ile evlilikte uyumun (*concordia*) sembolü olması muhtemel orans kadın figürü resmedilmiştir (Urbano, 2016: 37, fig. 3).

Resim 3. Berlin Pyksisi, Berlin Şehir Müzesi Koleksiyonu, V. yüzyıl.

Pyksiste etrafı öğrencileriyle çevrilmiş olarak tahtta oturan filozof/öğretmen İsa betimi ile İbrahim'in İshak'ı Kurban Etmesi sahneleri yer almaktadır (Elbern, 1979: 597, fig. 86).

Filozof, Roma dünyasının ahlâk misyoneridir; doğaya uygun biçimde, insanlara uyan her türlü şeyde insanların öğretmeni ve rehberi olarak tüm insanlığa seslendiği iddiasındadır. Gerçekte ise, iyi aileden gelenlerin oluşturduğu seçkinler sınıfının kendi içindeki bir karşı-kültürün temsilcisidir ve aydınlatıcı iletisini öncelikle bu seçkin sınıfın üyelerine yöneltmektedir (Brown, 2006: 266). Hıristiyanlığın yükselişe geçtiği dönemden önce de kendilerini inanç sistemlerinden çok Yeni-Platoncular, Stoacılar, Epikürcüler ve Peripatetikler gibi birtakım felsefe okullarına yakın hisseden insanlar vardı. Farklı felsefe ekollerinin öğretildiği Atina, Konstantinopolis, Roma, Apamea ve İskenderiye gibi merkezlerin yanı sıra Anadolu'da da Pergamon, Ephesos, Sardis ve Aphrodisias'ta felsefe okulları olduğu bilinmektedir. Hıristiyanlığın kurumsallaştığı V. yüzyılda bile bu okullarda klasik eğitim verilmeye devam edilmekteydi (Zanker, 1995: 311). Aphrodisias Atriumlu Ev'de¹⁴ bulunan filozof büstleri örneğinden anlaşıldığı üzere; Roma toplumunda sadece sarkofağlarda değil, yaşam alanlarında da filozof imgeleri yer almaktadır (Resim 4).

¹⁴ Aralarında Yeni-Platonculuğun önemli temsilcileri Pythagoras ve Apollonius'un büstlerinin de yer aldığı Atriumlu Ev'in Aphrodisias'ta eğitim verdiği bilinen felsefe okulu olduğu düşünülmektedir (Smith, 1990: 130).

Resim 4. Filozof Büstü Atriumlu Ev, Aphrodisias, V. yüzyıl.
(Smith, 1990: levha XII).

Roma Toplumunda Felsefe Geleneği ve Hıristiyanlık Üzerindeki Etkileri

İmparatorluğun erken dönemlerinden başlayarak M.S. 476'da Batı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar geçen süre içerisinde en etkili felsefe geleneği Stoa felsefesidir.¹⁵ Beş yüzyıl boyunca ana ilkeleri değiştirilmeksizin pek çok filozofun katkılarıyla gelişen Stoa felsefesi, Helenistik etkiler taşır ancak kökleri antik Yunan düşüncesine dayanır (Bakır, 2009: 67-68).

Stoacılar Yunan dininin geleneksel tanrılarını, dinsel merasimlerini fazla ciddiye almamak ve onları sembolik olarak yorumlamakla birlikte, M.Ö. V-IV. yüzyılda yaşamış Platon'u izleyerek dinin kendisine büyük önem verdiler. Doğayı Tanrı'ya, doğa yasalarını tanrısal yasalara özdeş kılan panteizmleriyle ve yaşamın eylemlerle ilişkisinde öne çıkardıkları ahlâk anlayışıyla önemli dinsel bir boyutu olan ve dinsel ihtiyaçlara cevap veren felsefi bir sistem yarattılar. Stoacılıkta bu yöndeki gelişme zaman içinde daha da artacak; bu akımın son döneminde ortaya çıkan Seneca (y.M.Ö. 5-M.S. 65), Epictetus (y.55-135) ve aynı zamandan imparator olan Marcus Aurelius (121-180) gibi bir çok Stoacı filozofta, Stoacılık yalnızca felsefi bir kozmoloji ve ahlâk öğretisi olmakla kalmayacak; aynı zamanda bir akıl ve kurtuluş dini yapısına bürünecektir. Aynı özellik M.S. I. yüzyıla doğru canlanan Yeni-Pythagorasçılık, Yeni-Platonculuk gibi felsefi akımlarda ve özellikle Yeni-Platonculuğun en önemli temsilcisi Plotinos'ta artarak devam edecek ve Yeni-Platonculuğun son döneminde Yunan felsefesi artık tümüyle Doğu tarzı bir 'sır ve kurtuluş' dinine dönüşecektir (Arslan, 2008: 18).

Stoacılar bireysel ahlâka daha büyük bir önem vermekle birlikte, bireyin içinde yaşadığı toplumsal ve siyasal hayatıyla ilgili sorunlarını tamamen göz ardı etmemişler; bütün insanların insan olmaları bakımından üyesi olacakları tek bir dünya devleti projesini gündeme getirmişlerdir. Stoacıların ortaya koyduğu "evrensel bir dünya devleti (*kozmpolis*), bu devletin yurttaşlarını meydana getirecek tek bir insanlık (*humanitas*) düşüncesi ve bütün yerel ve zamansal normları aşarak onların üzerine yükselen ve onları yargılamak için kendisine dayanılması gereken evrensel hukuk kavramı, Hıristiyan düşüncenin temel varsayımlarıyla benzerlik gösterir. Bütün insanları aralarındaki ırk, cinsiyet, sosyal konum gibi farklılıklara bakmaksızın tek bir Baba'nın oğulları ve birbirlerinin kardeşi kabul eden evrensel bir din olarak Hıristiyanlığın ortaya çıkmasını mümkün kılan zihinsel ortam, Stoacılar tarafından yaratılan bu ortam olmuştur (Arslan, 2008: 22, 23).

Hıristiyanlık, başlangıcından itibaren kendi alanını tanımlarken karşıtlarından da beslenmiştir. Pagan felsefecilere karşı kendilerini temellendirmek ve savunmak zorunda hisseden ve bu amaçla geliştirdikleri argümanlar

¹⁵ Stoacılık, adını kurucusu Zenon'un (M.Ö. 336-264) derslerini verdiği Atina'daki 'resimlerle süslenmiş sütunlu ve revaklı galeri' anlamına gelen Stoa Poikile'den alır (Bakır, 2009: 68). M.Ö. 323'de Büyük İskender'in ölümü ile M.Ö. 31'de Antonius ve Octavianus arasında yapılan ve Antonius'un yenilgiyle sonuçlanan Actium Savaşı arasına tarihlenen Helenistik dönemde, Platonculuk ve Aristotelesçilik gibi varlığını devam ettiren Yunan felsefesi okullarının yanı sıra Epikurosçular, Stoacılar ve Septikler tarafından temsil edilen yeni felsefe okulları ortaya çıkmıştır. Bu üç okul için felsefenin ana amacı insana nasıl yaşaması ve mutlu olması gerektiği konusunda yol göstermektir. En yüksek iyinin saf, katıksız erdem olduğunu savunan ve özellikle ahlâk felsefesi alanındaki katkılarıyla bilinen Stoacılar; dünya devleti, insanlık, doğal hukuk, evrensel adalet gibi etkisi kendi dönemi dışına yayılan önemli kavramların yaratıcısıdır (Arslan, 2008: 3, 4, 11).

nedeniyle 'apolojistler'¹⁶ olarak adlandırılan bazı Hıristiyan teologların metinlerinde kimi zaman iki tarafın benzerliğinden bahsedilerek bir uzlaşma yolu bulunmaya çalışılmakta, kimi zaman ise aralarındaki uzlaşmazlığın mantiki nedenleri ispatlanmaya çalışılarak bir anlamda Hıristiyanlığa davette bulunulmaktadır.

II. yüzyıl apolojistleri arasında Tertullianus (y.150-220) gibi, felsefecileri heretik olarak görenler olduğu kadar (Albayrak, 2005: 110); Martir İustinus (y.100-165) gibi, Hıristiyanlığı bir tür felsefe okulu olarak görenler de vardı (Hartog, 2010: 52). Felsefe ve teolojinin içi içe geçtiği, kimi zaman birbirinin yerine kullanıldığı bu kavrayışta tarafların bakış açıları ne kadar farklı olursa olsun birbirlerine karşı kayıtsız kalamadıkları görülmektedir. Doktrini savunma bağlamında girilen çabalara bakıldığında ise Hıristiyan teologların kimlik inşasında pagan felsefecilerin de önemli bir rol oynadıklarını söylemek mümkündür. Bu durum bir taraftan pagan düşünceye bir itirazı beraberinde getirirken diğer taraftan filozof imgelerinin erken dönem Hıristiyanlık eserlerinde kullanımda kalmış olmasını da anlamlı kılmaktadır.¹⁷

Erken Hıristiyanlık Dönemi'nde paideia eğitimi almış kişiler Hıristiyan topluluklarına dâhil olmaya başladıklarında kendi bilgelik anlayış ve yordamlarını da beraberlerinde getirdiler. Bu anlayışın etkisiyle, giyenin entelektüel kimliği hakkında önemli göstergelerden olan *pallium* gündelik yaşamda ve betimlerde kullanarak kendilerini felsefenin alanında konumlandılar. *Pallium/tribōn*, Hıristiyanlar arasında antik Yunan kimliği ve felsefesinin değeri/değersizliği konusunda erken dönemde yaşanan pek çok tartışmanın eksenini oluşturdu (Urbano, 2014: 179, 180).

Geç Antik Çağ'da felsefe okulları ile bir tür rekabete giren Hıristiyanlık, düşünsel araçlarla birlikte imgelerin gücüne de başvurmuştur. İsa'nın filozof çağrışımı betimlerinde görülen *pallium*, toplumun ortak belleğinde taşıdığı kodlara başvurularak, Hıristiyanlığın sahip olduğunu iddia ettiği zihinsel ve ahlâki yetkinliğin topluma sunulmuş görsel ifadesidir (Urbano, 2013: 214). Ancak Hıristiyanların bu kodlarla ilgili düşünceleri farklılık gösterir. Bazı teologlar felsefenin Hıristiyan kanonuyla uyumlandırılabilirliğini düşünmüş ve filozof görünümü kişilerden rahatsız olmamış; bazıları bu düşünceyi benimsemekle birlikte filozof imajını eleştirmiş; felsefenin Hıristiyan düşüncede yeri olmadığını savunan bazıları ise hem felsefeyi hem de felsefeyi çağrıştıran görsel temsilleri Hıristiyanlar için kabul edilemez bulmuştur.

Hıristiyan yazınında *tribōn* konusu geçen en erken tarihli kaynaklardan birisi Martir İustinos'un (y.100-165) *Trypho ile Diyalog* başlıklı metnidir. Metinde Yahudi Trypho tarafından giyilen giysi pedagojik ve ahlâki açıdan bir otorite göstergesi olarak yer alır (Trakatellis, 1986: 289, 290). Benzer düşünceler taşıyan Tertullianus (y.150-220), *De Pallio* başlıklı metninde Hıristiyan kimliğinin inşasında kuşanmak üzere *toğanın* yerine güçlü sembolik çağrışımları nedeniyle *palliumu* önerir (Daniel-Hughes, 2011: 45). III. ve IV. yüzyıllarda Hıristiyanlar arasında *pallium/tribōn* giyildiğine dair çok az kanıt olmasına karşın giysinin Hıristiyan retoriğinde etkin bir yeri vardır. İskenderiye teoloji okulunun en ünlü temsilcisi Origenes (y.184-253), öğrencisi Heraklas'ın bir Hıristiyan rahibi olduktan sonra da filozof gibi giyinmeye devam ettiğini yazar.

Antik Yunan kültürü ve felsefesiyle eğitilmiş Hıristiyan teologlar arasında en tanınmışları IV. yüzyılda yaşamış Caesereali Basileos, Nazianzuslu Gregorios ve İoannes Hrisostomos'tur. Antakya ve Atina gibi önemli merkezlerde pagan hocalardan retorik ve felsefe eğitimi almış bu teologlar filozof imgesine aşinadır. Nazianzuslu Gregorios; felsefe eğitimi almış, kinik yaşam tarzını benimsemiş, uzun saçlı ve *tribōn* giyimli İskenderiyeli rahip Maksimus'u entelektüellere ve onların temsil biçimlerine karşı olan Hıristiyanlara karşı savunurken filozof giysisinin yanında yer alır. Ancak eleştirel bir ifadeyle, *tribōnu* giysileriyle ve sakallarıyla ağırbaşlı ve vakur bir imaj yaratmaya çalışan Yunanlılara yakıştırır. Bir yandan Hıristiyanlığın hakikat ve yüceliğini kabul ve tasdik ederken diğer yandan filozofların giysi ve davranışlarını benimseyen Maksimus'un filozofların boş böbürlenmeleriyle Hıristiyanların irfanı arasında orta noktada durduğunu düşünür. İmanlı bir Hıristiyan olan Maksimus'un pagan kültürüyle özdeşleştirilen filozof görünümü, Nazianzuslu Gregorios'a göre Hıristiyan cenahta bazılarında rastlanan sahte sadeliğin yerine felsefi sorgulamanın meşruiyetinin onaylanmasıdır (Urbano, 2014: 182, 184-186). Bu yorumlar IV. yüzyılda Hıristiyanlığın kurumsallaşma aşamasında felsefe geleneği ile Hıristiyanlık algısının bir arada var olabildiğini gösteren örneklerdir.

Ancak Hıristiyan çevre içinde felsefeye ve filozof imgesine karşı çıkanlar da vardır. Lactantius (y.240-320), *Institutiones Divinae* adlı eserinde filozof gibi giyinip sakal bırakan kişileri, bu imaj üzerinden erdemlilik ve bilgelik tasladıkları için eleştirir. Hatalarını sakallarıyla ve *pallium*larıyla örtmeye çalıştıklarını ve dış görünüşlerinin kendilerindeki gerçeği açığa çıkarmaktansa gizlediğini söyler. Yalnız Hıristiyanlar değil, Dion Hrisostomos (y.40-112)

¹⁶ Hıristiyanlığın Hıristiyan olmayanlara veya Hıristiyanlık içindeki heretik akımlara karşı savunulmasını ifade eden 'apoloji' terimi, Yunanca 'savunma amacıyla yapılan konuşma' anlamına gelen *apologia* sözcüğüne dayanır. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde apolojiler genellikle Yahudilere ve kâfirlere karşı Hıristiyan inancını korumaya yönelikti. Bu anlamda, ilk Hıristiyan apolojistlerin havariler olduğu söylenebilir. "Akla uygun olan her şey, Hıristiyanlığa aittir ve Hıristiyanlığa ait olan her şey de akla uygundur" diyen Martir İustinus (y.100-165), zihinleri ilâhî Logos tarafından aydınlatılmış olan pagan filozofların, kendileri farkında olmasalar da, bir anlamda Hıristiyan olduğunu savunur. Apoloji tarihinde İskenderiye İlahiyat Okulu'nun da önemli bir yeri vardır. Bu okulun önde gelen temsilcileri Clemens (y.150-215) ve Origenes'tir (y.184-253). Latin apolojistler arasında en tanınmış olanı ise Augustinus'tur (354-430) (Tarakçı, 2005: 136, 137).

¹⁷ Filozof betimlerini paganlarla Hıristiyanlar arasındaki kültürel yarışın sonucu olarak gören yorumlar için bkz. Urbano, 2016: 29.

gibi paganlar arasında da kendi toplulukları içindeki bu tür kişiler hakkında benzer düşünceler taşıyanlar mevcuttur (Urbano, 2014: 186, 187).

Tarihçi Socrates Scolasticus (y.380-450) *Historia Ecclesiastica* adlı kilise tarihinde İulianus Apostata'nın (360/361-363) iktidarda olduğu dönemde himayesine nail olmak için uzun sakallı, *tribōn* giyimli, filozof görünümlü birtakım adamların saraya akın ettiğini anlatır (Walford vd. 1853: 172). İulianus'un ani ölümüyle birlikte bu insanların giyim kuşama da aniden değişir, *tribōn*ların yerini normal giysiler alır (Urbano, 2014: 187). Pagan Libanius'un öğrencisi olarak retorik ve felsefe eğitimi aldıktan sonra teoloji çalışmalarına yönelen ve 398-404 arasında Konstantinopolis piskoposu olan İoannes Hrisostomos (y.347-407) ise felsefeye karşı değildir ama giyim kuşama ve uzun saçlarıyla filozofluk taslayanları değil, münzevi keşişleri gerçek filozof olarak kabul etmektedir. Bu nedenle ailelere çocuklarının eğitimi gerçek filozoflar olarak gördüğü keşişlere emanet etmelerini öğütlemiştir (Coleman-Norton, 1930: 305; Urbano, 2013: 224).

Erken Hıristiyanlık Dönemi Sanatı'nda Filozof İsa İmgesinin Bağlam ve İşlevi

Bir yandan IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığın etkisi giderek artarken bu metinlerden anlaşıldığı kadarıyla antik kültür dini literatürde bile bir biçimde var olmayı sürdürmüştür. Benzer bir durum sanat eserleri için de söz konusudur. VII. yüzyılda bile konusunu mitolojiden alan objelerin üretimi devam eder (Weitzmann, 1979: 164, 165, 225; Katalog No. 141, 143, 202). Bu dönemde sanat eserlerinin üretiminde Roma ve Konstantinopolis'in yanı sıra İskenderiye ve Antakya önemli ticari ve kültürel merkezlerdir. Hıristiyanlığın önce kültürel sonra da siyasi yükselişine paralel olarak bu merkezlerde üretilen sanat eserlerinde Hıristiyan ikonografisinin giderek kendine ait bir dil oluşturduğu gözlenir.

İmparator I. Constantinus (324-337) döneminde serbest bırakılan Hıristiyanlığın I. Theodosius (378-395) döneminde İmparatorluğun resmi dini ilan edilmesiyle yaşanan süreçte Roma'daki heykel ve resim atölyeleri müşterilerinin yeni taleplerine yanıt vermekte gecikmez.¹⁸ Genellikle mitolojiden beslenen geleneksel imgeler azalarak yerini Hıristiyan imgelere bırakmaya başlar. Huzur ve mutluluğu simgeleyen bukolik sahnelerin yerini İsa'nın mucizeleri alır; filozof betimleri yerini erdemin öğreticisi İsa tasvirlerine bırakır. Bazı din adamlarının tasvirlerin aleyhinde tutumlarına rağmen halkın ilahi kurtuluşun fiziksel ifadesi olan imgelere duyduğu gereksinim ağır basar ve İsa'nın kurtarıcı ve yol gösterici işlevi seküler filozof/öğretmen imgesiyle birlikte işlenmeye başlanır (Zanker, 1995: 289, 290).

İsa bu tasvirlerde; filozof tiplemesinin klasik biçiminde görüldüğü üzere kimi zaman sakallı (Resim 5) ancak çoğunlukla sakalsız¹⁹ (Resim 6) ve kısa saçlı, *pallium* ve *tunik* giyimli; oturur veya ayakta, elinde kitap/kodeks/rulo tutarken betimlenir. Etrafını çevreleyen öğrencilerine/dinleyicilerine hitaben konuşurken tasvir edilen filozof İsa betimleriyle anlatılmak istenen, olay üzerine kurulu bir sahne olmaktan ziyade İsa'nın erdemin öğreticisi olma vasfıdır.

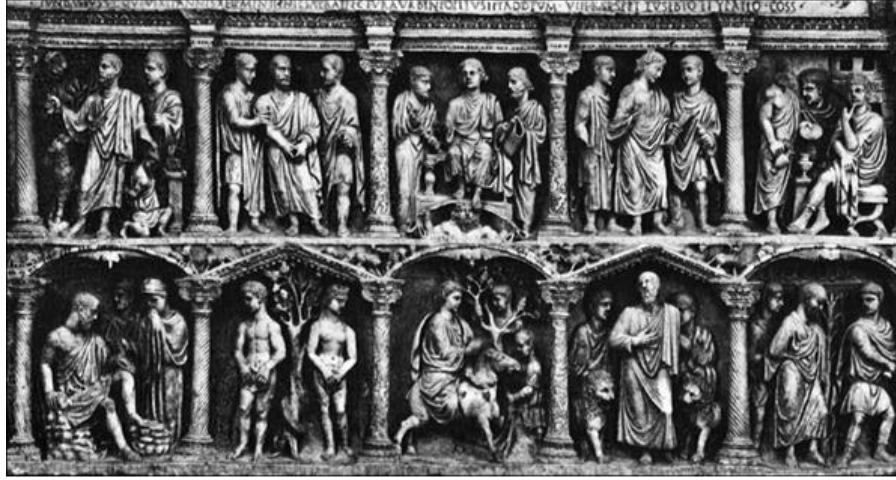

Resim 5. Filozof/Öğretmen İsa Betimli Levha
Palazzo Massimo, Roma Devlet Müzesi Koleksiyonu, 290-310 civarı.

Levhada elinde bir rulo tutmakta olan sakallı, uzun saçlı ve *pallium* giyimli İsa ayaklarının dibinde oturmuş onu dinlemekte olan öğrencilerine hitaben bir konuşma yapmaktadır (Urbano, 2016: 38, fig. 4).

¹⁸ Konuyla ilgili dönem kaynaklarından derlenen veriler için bkz. Koch, 1917: 62.

¹⁹ Hıristiyan Sanatı'nın erken örneklerinde İsa çoğunlukla sakalsızdır. İsa'nın sakallı betimleri IV. yüzyılın sonuna doğru artmaya başlar (Dinkler, 1979: 399).

Resim 6. Junius Bassus Sarkofağı
Aziz Petrus Bazilikası, Vatikan Müzesi, 395.

Dönemin üst düzey yöneticilerinden olan Junius Bassus'a ait sarkofağ işçiliği ve ikonografisiyle Erken Hıristiyan Sanatı'nın önemli örnekleri arasında yer alır. Eski ve Yeni Ahit sahnelerinin birlikte resmedildiği sarkofağın merkezinde tahtta oturan genç, sakalsız ve *pallium* giyimli İsa'nın iki yanında iki havarisi vardır. Elinde rulo tutmakta olan filozof/öğretmen betimli İsa'nın ayaklarının altında göklerin tanrısı Uranus/Caelus kişileştirimi betimlenmiştir. Sahne, *Traditio Legis* sahnesini de andırmaktadır (Dinkler, 1979: 427, 428, Katalog No. 386).

Özellikle III. yüzyılda Hıristiyan sarkofağlarında görülen filozof İsa betimleri, dönemin felsefeyle iç içe geçmiş entelektüel ortamıyla oldukça uyumlu bir tercihtir. Baba/Oğul/Kutsal Ruh üçlemesini merkeze koyan Hıristiyan öğretilerinde erdemın bedenlenmesi olarak görülen Oğul İsa'nın filozof çağrışımıyla betimlenmesi; felsefeyi erdemli bir yaşamın anahtarı gören bir topluluk için şaşırtıcı değildir (Urbano, 2018: 27). Erdemli bir yaşam sürmüş olarak bu dünyadan ayrıldığı varsayılan/imajı yaratılmak istenen ve bu nedenle Hıristiyan inancına göre kurtuluşa ereceği umulan kişiler için mezar betimlerinde kendilerinin ve İsa'nın filozof çağrışımıyla betimlerinin yer alması anlamlı bir seçimdir.

Bunun dışında, sarkofağlarda İsa'nın yer aldığı ve felsefe veya eğitimle doğrudan ilgisi olmayan sahnelerde de İsa'nın filozof çağrışımıyla betimlendiği örnekler mevcuttur. İsa'nın havarilerine Kanon'u verdiği *Traditio Legis* başta olmak üzere bu sahnelerde felsefe veya erdemlerle doğrudan ilişkili bir konu aktarılmaz ancak İsa'nın giysi kodları ve beden dili filozof imgesi üzerinden oluşturulmuştur.

Sonuç

Bu betimlerde İsa ile filozof arasında kurulan özdeşlik, Hıristiyanlığın kimlik inşasında Geç Antik Çağ'ın senkretik dünyasından Hıristiyanlığın sınırları belli ve büyük oranda homojen özellikler gösteren kültürel dokusuna bir geçiş unsuru gibidir. Geç Antik Çağ'ın eğitim, kültür ve inanç kodlarını aktaran imgeler; Hıristiyanlık ile uyumlu oldukları ölçüde kanona dâhil olurlar. Burada Hıristiyanlığın da birkaç yüzyıl süren bir inşa sürecinden geçtiğini unutmamak gerekir. I. yüzyılda ortaya çıkan bir inanç sisteminin en temel kaynakları üzerinde yaklaşık üç yüz yıl sonra uzlaşılması, pagan unsurlarla örülü antik Yunan eğitiminin VI. yüzyıla kadar uygulanması, klasik eğitim almış önemli Hıristiyan teologlarının bir kısmının bu eğitimin bazı yönlerinin Hıristiyanlar için de uygun olduğunu savunması; Hıristiyan kimliği son halini alana dek klasik kültürün etkisinin bir şekilde devam etmesini açıklar.

Hıristiyan Sanatı'nın ilk örneklerinin görülmeye başlandığı II. yüzyıl sonu-III. yüzyıl başında, Hıristiyan topluluklar, içinde yetiştikleri pagan dünyanın retoriğini yazılı ve görsel olarak kullanmaktaydılar. Yeni düşüncelerin üzerinde uzlaşmış ve bilinir imgeler üzerinden aktarılmasının, bu düşüncelerin kabul görmesinde işe yarayacağı fikri bu tercihte etkili olmalıdır. Erken Hıristiyanlık Dönemi eserlerinde antik repertuarın kullanımı, tema ve üslup açısından izleri VI. yüzyıla kadar sürülebilir bir kültürel sürekliliğe işaret eder. Bu bağlamda 'Filozof İsa Figürleri' başlığında incelediğimiz tasvirler iki grup oluşturmaktadır: İlk grupta yer alan filozof İsa betimlerinde bir sahne anlatılmaktan ziyade İsa'ya atfedilen bir özelliğe vurgu yapılmaktadır. Bu betimlerde antik gelenekte mevcut olan şema yani filozof imgesi, klasik repertuara yeni dâhil olan örneklerde, yani İsa ve yoldaşlarının betimlerinde aynen tekrarlanır. Konu, bağlam ve ikonografi aynıdır. Filozof/öğretmen giyimli bir figür, kendisini dinleyenlere hitaben konuşmaktadır. İkinci grubu oluşturan filozof betimli İsa figürlerinde ise İsa farklı sahnelerde filozof imgesiyle yer almaktadır. Bu betimlerde mevcut şema Hıristiyan söylemin, klasik repertuarda olmayan özgün sahnelerine uyarlanır. İsa; İsa'nın Mucizeleri ve İsa'nın Çektikleri gibi Yeni Ahit konulu sahnelerde klasik kültürdeki filozof kodlarıyla resmedilmiştir. Bu eserlerde toplumun üst sınıfında yer alan kesimin seküler değerleri muteber kıldığı görsel retoriğe uygun olarak dini bir figür olan İsa da seküler imgelerle sunulmuştur.

Filozof İsa figürlerinin yer aldığı bu örnekler toplumun elit kesimine ait eserlerdir. Roma toplumunda Stoacılık başta olmak üzere bazı felsefe okulları elit kesim arasında yaygın olarak taraftar bulmaktaydı. Dolayısıyla filozof imgesi toplumun bu kesimi tarafından değerli bulunmaktadır. Giderek paganlıktan Hıristiyanlığa evrilmekte olan bir toplumun geçiş döneminde filozof imgesinin İsa'yla birlikte düşünülmesi hem İsa'ya hem de filozofa verilen değer bir göstergesidir. Bazı teologlar tarafından İsa, Hakikatin Bilgisi'ni öğreten en yüce öğretmen anlamında filozof figürüyle özdeşleştirilmiş ve böylece Hıristiyan kimlik inşasında felsefeye de bir alan ayrılmıştır. Ancak bir yandan da bazı teologların erdemlilik taşıyan filozof imgesinden rahatsız olduklarını ve bu durumu bir Hıristiyan için uygun bulmadıklarını kendi metinlerinden anlamaktayız. Ayrıca Roma toplumunda elite ilişkilendirilen felsefenin Hıristiyanlığın insan ayırmayan yaklaşımıyla uyuşmadığı da düşünülmüş olmalıdır. VI. yüzyıldan sonra Hıristiyanlığın tamamen kurumsallaşması ve etki alanının artmasıyla birlikte öğretiyi uyumlanamayan veya ortak hafızada önemini yitiren unsurlar repertuardan çıkarılır. Bu dönemde klasik kültürün pagan çağrışımlı görsel kodlarının sanatın alanından dışlanmaya başladığı, Hıristiyan algısına uygun düşmediği düşünülen imgelerin kullanımdan kaldırıldığı veya Hıristiyan gelenek içinde asimile olduğu görülür.

Geç Antik Çağ'ın sonlarına doğru Hıristiyan teolojisinin kendi alanını ve dilini yaratmasıyla birlikte erdemli yaşam ile felsefe arasında kurulan özdeşlik terk edildiğinde, felsefe önemini yitirir; hatta teolojiye karşıt bir alan tanımlamaya başlar. Filozof çağrışımlı imajı antik Yunanlılarla, dolayısıyla pagan ve inançsız olmakla özdeşleştirilen için bu görünüm Hıristiyanların kullanımı açısından uygunsuz bulunmaktadır. Antik toplumda saygın bulunan filozof imgesinin değerini yitirmesiyle filozof İsa figürleri de temsillerden kaybolur. Aslında temsillerden kaybolan sadece filozof ve öğretmen arasında kurulan özdeşliktir. İncillerde aktarıldığı, Bizans Dönemi'nde yazılmış ilahi ve vaazlarda vurgulandığı ve Bizans ikonografisinde elinde İncil tutan İsa figürlerinde görüldüğü üzere; İsa'nın gerçek erdemleri öğreten ve hakikatin bilgisine götüren ilahi öğretmen olduğu düşüncesi, Erken Hıristiyanlık Dönemi ve sonrasında da Hıristiyan gelenekte yerini korumaya devam etmiştir.

Kaynaklar

- Albayrak, Kadir. "İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları". *Uluslararası İznik Sempozyumu Bildirileri*. 2005: 103-137.
- Angheliescu, Gheorghe F. ve Bugiulescu, Marin I. "Paideia and Theology: Aspects and Perspectives in the Education Process". *Bogoslovni vestnik* 77.2 (2017): 439-450.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 4. Helenistik Dönem Felsefesi: Epikuroşçular, Stoacılar, Septikler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Bakır, Kemal. "Roma'da Felsefe, Stoa Ahlakı, Kölelik ve İmparatorluk: Epiktetos ve Marcus Aurelius". *Doğu Batı* 50 (2009): 67-86.
- Bal, Metin. "Roma'da Yeni Platonculuğun Kurucusu Plotinus ve Öğretisi". *Doğu Batı* 50 (2009): 87-97.
- Bauer, Susan W. *Ortaçağ Dünyası. Roma imparatoru Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferi'ne*. İstanbul: Alfa, 2014.
- Breckenridge, James D. "Portraiture". *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*. Ed. Kurt Weitzmann. New Jersey: Princeton Üniversitesi Yayınları. 1979: 286-297.
- Brown, Peter. "Geç Antikçağ". *Özel Hayatın Tarihi 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına*. Ed. Philippe Aries ve Georges Duby. Çev. Turhan Ilgaz. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2006: 251-335.
- . *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire*. Madison: Wisconsin Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Clair, Archer S. "The Iconography of the Great Berlin Pyxis". *Jahrbuch der Berliner Museen* 20 (1978): 5-27.
- Couzin, Robert. *Death in New Key. The Christian Turn of Roman Sarcophagi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Toronto: Toronto Üniversitesi (2013) 08 Ocak 2021. https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/70067/3/Couzin_Robert_201311_PhD_thesis.pdf
- Daniel-Hughes, Carly. "The Clothing that Maketh the Christian Man: Tertullian's On the Pallium". *The Salvation of the Flesh in Tertullian of Carthage*. New York: Palgrave Macmillan. 2011: 45-61.
- Dinkler, Erich. "Abbreviated Representations". *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*. Ed. Kurt Weitzmann. New Jersey: Princeton Üniversitesi Yayınları. 1979: 396-404.
- . "Old and New Testament". *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*. Ed. Kurt Weitzmann. New Jersey: Princeton Üniversitesi Yayınları. 1979: 427-436.

- Elbern, Victor. "Altar Implements and Liturgical Objects". *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*. Ed. Kurt Weitzmann. New Jersey: Princeton Üniversitesi Yayınları. 1979: 592-640.
- Elsner, Jaś. "Image and Rhetoric in Early Christian Sarcophagi. Reflections on Jesus' Trial". *Life, Death and Representation: Some New Work on Roman Sarcophagi*. Ed. Jaś Elsner ve Janet Huskinson. Almanya: De Gruyter. 2011: 359-387.
- Frazer, Margaret. "Iconic Representations". *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*. Ed. Kurt Weitzmann. New Jersey: Princeton Üniversitesi Yayınları. 1979: 513-556.
- Hartog, Paul. "Greco-Roman Understanding of Christianity". *The Routledge Companion to Early Christian Thought*. Taylor ve Francis e-Library (2009) 08 Ocak 2021. <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203864517.ch3>
- Koch, Hugo. *Die altchristliche Bilderfrage nach den literarischen Quellen*. Göttingen: Vandenhoeck ve Ruprecht. 1917.
- Schaefer, Mary M. *Women in Pastoral Office. The Story of Santa Prassede, Rome*. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Smith, Roland R. R. "Late Roman Philosopher Portraits from Aphrodisias". *The Journal of Roman Studies* 80 (1990): 127-155.
- Taracı, Muhammet. "Hıristiyan Düşüncesinde Apoloji ve St. Thomas Aquinas". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14.2 (2005): 135-146.
- Trakatellis, Demetrios. "Justin Martyr's Trypho". *The Harvard Theological Review* 79.1/3 (1986): 287-297.
- Tronzo, William ve Cutler, Anthony. "Sarcophagus". *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Ed. Alexander Kazhdan. Oxford: Oxford Üniversitesi Yayınları. 1991: 1841, 1842.
- Urbano, Arthur. "Dressing a Christian: The Philosopher's Mantle as Signifier of Pedagogical and Moral Authority". *Studia Patristica* 62 (2013): 213-229.
- Urbano, Arthur. 'Sizing up the Philosopher's Cloak: Christian Verbal and Visual Representations of the Tribōn'. *Dressing Judeans and Christians in Antiquity*. Ed. Kristi Upson-Saia, Carly Daniel-Hughes ve Alicia J. Batten. Farnham: Ashgate. 2014: 175-94.
- Urbano, Arthur. "The Philosopher Type in Late Roman Art: Problematizing Cultural Appropriation in Light of Cultural Competition". *Religious Competition in the Greco-Roman World*. Ed. Nathaniel DesRosiers ve Lily C. Vuong. Atlanta: SBL Yayınları. 2016: 27-40.
- Urbano, Arthur. 'Literary and Visual Images of Teachers in Late Antiquity'. *Teachers in Late Antique Christianity*. Ed. Peter Gemeinhardt, Olga Lorgeoux ve Maria Munkholt Christensen. Tübingen: Mohr Siebek. 2018: 1-31.
- Walford, Edward ve Valois, Henri. *The Ecclesiastical History of Socrates*. Londra: H. Bohn. (1853) 08 Ocak 2021.
- Watts, Edward. "Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529". *The Journal of Roman Studies* 94 (2004):168-182.
- Weitzmann, Kurt. "Introduction". *Age of Spirituality: Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century*. Ed. Kurt Weitzmann. New Jersey: Princeton Üniversitesi Yayınları. 1979: xix-xxvi.
- Zanker, Paul. *The Mask of Socrates: The Image of the Intellectual in Antiquity*. Berkeley: California Üniversitesi Yayınları, 1995.

CHRIST THE PHILOSOPHER FIGURES IN LATE ANTIQUE AND EARLY CHRISTIAN ART

Ferda Barut Kemirtlek

ABSTRACT

Late Antique and Early Christian Art designates the idiosyncratic content and style of the art which was produced during the Christianity transition process of the Roman society which was nourished mostly by the ancient Greek culture. In this transition process in which the border lines were blurred and the Christian iconography was not standardized yet, the pagan elements were included to the Christian narration or the visual images which were needed by the Christians were articulated into the pagan narration. This process which was lasted between the third to sixth centuries ended by the dissolving of pagan culture into Christianity. After Christianity constructed its own content and image discourse, pagan elements disappeared except rare personifications and mythological premises of some Christian scenes of which their geneological roots cannot be settled down easily. In this period, the philosopher image, one of the prestige indications of the ancient culture, was used for Jesus depictions frequently. In ancient society the notions of morality, culture, education and philosophy were perceived as honourable and closely interrelated with each other. The philosopher figure who possesses these virtues is an educated and restrained person, a wise teacher who guides the people around him by the way of his attitudes, his own life and his lectures. In relation to this perception, in Late Antique and Early Christian Art, especially on sarcophagi, Christ is depicted in the image of philosopher/teacher who leads the person to the true knowledge both in life and after-life.

Christian theology has created its own sphere and conceptual framework, consequently the identity between the virtuous life and philosophy is abandoned at the end of Late Antiquity. In this milieu philosophy loses its importance, even starts to define an anti-theological sphere for Christians. The philosopher image is no longer appropriate for the ones who identify it with the pagan and hence religionless Greeks of the ancient times. By losing the previous value of the philosopher's image in ancient society, Christ the Philosopher figures have disappeared from the representations.

Keywords: Late Antiquity, Early Christian Art, Iconography, Christ the Philosopher.